

Staffansvisan (Sankte Staffan)

Med ”Staffansvisan” menar man allmänt den visa som numera brukar sjungas i samband med luciafirandet och under julhelgen och som börjar ”Staffan var en stalledräng”. Det är en av de få äldre visor som alla svenskar känner till och kan sjunga ett par strofer av. I den text som trycktes på 1810-talet i Geijer-Afzelius’ *Svenska folkvisor* berättas att stalldrängen Staffan vattnar fem hästar, av vilka två sägs vara röda, två vita och en apelgrå samt hur Staffan i ottan sadlar sin häst, rider till en källa och öser upp vatten i skällan (för att ge till hästen).

Visan är tvåradig men har både mellanomkväde och slutomkväde; i *Svenska folkvisor* lyder första strofen så:

Staffan var en stalledräng,
- Vi tackom nu så
gera. - Han vatna’ sina
fålar fem.
- Allt för den ljusa stjernan.
Ingen dager synes än,
Stjemoma på himmelen, de blänka.

Den äldsta kända texten till ”Stalledrängsvisan” är knuten till annandag jul (Stefansdagen). Den finns i ett parti av prosten Olof Bromans

hälsinglandsbeskrivning *Glysisvallur* (ca 1720). Där framgår att visan sjungits i upptåg ute i byarna.

”Stalledrängsvisan” är därefter känd genom flera hundra uppteckningar och inspelningar från hela Sverige och Svenskfinland. Under tiden 1796-1866 återgavs den i en serie skillingtryck. Den anses ha utvecklats ur en legendvisa från katolsk tid som har en utförligare berättelse. Enligt Hilding Celander har den uppstått under tiden 1550-1700 ”genom en av luthersk nitälskan framkallad stympling av den gamla svenska legendvisan”.

Denna utförligare visa handlar om Staffan och kung Herodes och berättar med några variationer följande: När Staffan rider sina hästar till vattning ser han stjärnan i öster. Han talar om för Herodes vad det betyder: att en konung har fötts. Herodes säger att det skall han tro först när den stekta tuppen på hans bord blir levande och flaxar med vingarna. Undret sker. Slutet varierar: Herodes rider till Betlehem, han möter Vår Herre och utkämpar en skapelsetävlan med Honom. I en uppteckning från ca 1910 lyder inledningsstrofen:

Staffan han rider sina hästar till vanns,
- Vaka med oss julanatt. -
Då såg han en stjärna i Österns rika land.
- Vaka med oss för oss alla.

”Staffan och Herodes-visan” var i Sverige länge okänd för forskningen, men sedermera har den upptecknats och spelats in ett femtontal gånger, dock endast i Skåne och Åboland (från 1899 till 1957).

Legendvisan om Staffan och Herodes anses kunna leda sitt ursprung till England, där en delvis likartad visa är känd genom en handskrift från 1400-talet; den är säkert betydligt äldre än nedskriften. Det finns också en variant från Färöarna liksom besläktade danska och norska. Bakom visan ligger sannolikt ytterst en folklig utformning av legenden om S:t Stefan. Denna finns dock inte bevarad i de nedskrivna samlingarna från medeltiden utan är känd just genom de engelska och nordiska visorna och genom avbildningar i kyrkor. Att Staffan ser stjärnan i samband med att han rider ”hästarna till vanns” är en säreget nordisk utformning av berättelsen; den förekommer inte bara i visan utan också på en målning i Dädesjö kyrka (1200-talets slut), där man ser Staffans

Beskrifning öfver Annandagsridningen
samt 3:ne

Staf fan
Bisör.

Skillingtryck från Skara 1851.

häst som sträcker sin hals och tittar upp mot stjärnan. I traditionen från Åboland ser han också stjärnans spegelbild i källan, vilket även är fallet i Dädesjö-bilden.

Det är okänt hur Stefan kommit att knytas till julen och berättelsen om Jesu födelse. Visans Staffan har övertagit De vise männens roll när de infann sig inför kung Herodes, sedan de sett den stjärna som förkunnade födelsen. Han har också gjorts till stalldräng hos denne. Bakom det senare torde ligga det faktum att Den helige Stefan i katolsk tradition sedan tidig medeltid betraktats som hästarnas skyddshelgon.

Det har också förekommit folkliga bruk som hade med de för medeltidens liv så viktiga hästarna att göra. Dit hörde olika former av kappritt, ridning till källor och vissa vattendrag som skulle vara till nytta för hästarnas hälsa. När hästarna vattnades på annandagens morgon ansågs de få del av en särskild kraft hos vattnet; vid Jesu födelse genomgick naturen nämligen en märklig förvandling varvid kraftförande källor vällde fram. Sådana traditioner är kända inte bara från Norden utan kanske främst från Tyskland.

”Staffansvisans” båda former har levt tack vare att de hade en funktion i de nämnda bruken. Staffansridningen höll sig på sina håll i Sverige kvar ännu på 1800-talet. Visan sjöngs både i samband med vattningen av hästarna på annandagens morgon och i samband med att man därtill red omkring från gård till gård i byarna. ”Stalledrängsvisan” är i sin enkla form rensad på det mesta av sitt legendinnehåll och står med sin stalledrängsstaffan närmare de bondpojkar som drog omkring och sjöng visan. Med tiden blev det i dessa sammanhang vanligt att ”gå Staffan” i stället för att rida.

Vid denna staffanssjungning var man ute efter att samla till ett gemensamt julgille. Olof Broman visar detta i anslutning till sitt citat av några strofer ur ”Stalledrängsvisan”. Han berättar om den allmänt kända ”Staffansvisan”, ”hwilken the unge drängar siunga mände på Andra Dag Juhl, när the slokade kring hela Socknen at samla få, maat, öhl och bränwijn, at göra sig gjästabod”. Den har alltså fungerat som en tigggarvisa inför festen. Till stroforna om Staffan fogade man då ett antal strofer av helt annat slag. De kringvandrande som tiggde mat och dryck sjöng hälsningsstrofer till gårdens folk, och fick man utdelning på en gård sjöngs tackstrofer, i annat fall hade man till hands nidstrofer. Dessa av situationen motiverade strofer var vanligen långt flera än själva

staffanstexten. Ofta kunde de vara lätt äreröriga och obscena. Att denna form av staffansjungning kunde urarta visas av att lokala myndigheter vid flera tillfällen fann sig föranlättna att förbjuda den. Om ett sådant förbud vid slutet av 1600-talet skriver också Broman.

För ”Stalledrängsvisans” stora spridning under senare tid har det säkert varit av stor betydelse att den (enligt Celander först under 1800-talets förra del) kom att övertas av deltagarna i vad som brukar kallas ”stjärnsjungningsleden”, där stjärngossar gick omkring medförande en för ändamålet tillverkad stjärna och sjöng en större repertoar av visor. Denna sed är väl belagd från 1600-talet men är säkert äldre och har medeltida föregångare i former av julsjungning. Staffansjungningen och stjärnsjungningen har med tiden närmast sig varandra och till och med kunnat smälta samman.

Våra dagars städade sed att sjunga ”Stalledrängsvisan” i samband med luciatåg och vid jul kan väl närmast ses som en blek återspeglning av vissa inslag i dessa gamla seder. De strutformiga huvudbonaderna och stjärnan som brukar medföras är vanligen vad som påminner om de gamla kringvandrande stjärngossarna.

Olof Broman kopplade ihop visans Staffan med Hälsinglands apostel Stefan, en tanke som upptogs av bl.a. Sverker Ek i hans populära bok *Den svenska folkvisan* (1924). Den anses dock numera sakna grund.

”Staffansvisan” räknas i båda sina huvudversioner till de medeltida balladerna. I Svenskt visarkivs utgåva *Sveriges Medeltida Ballader*, band 2, finns ett stort antal texter och melodier tryckta eller förtecknade (SMB 39).

Litteratur: Hilding Celander, ”Staffansvisorna”. *Folkminnen och folktankar* 14. 1927. - Densamme, ”Till Stefanslegendens och Staffansvisornas utvecklingshistoria”. *Arv* 1945. - Densamme, *Stjärngossarna. Deras visor och julsspel*. Stockholm 1950. - Dag Strömbäck, ”Kring Staffansvisan”. *Om visor och låtar. Studier tillägnade Sven Salén*. Stockholm 1960. (Skrifter utgivna av Svenskt visarkiv 2.)

Sven-Bertil Jansson